

ABİDİN PAŞA'NIN II. ABDÜLHAMİT'E SUNDUĞU ERMENİ LAYİHASI

The Presentation of Abidin Pasha's Armenian Brief to Abdülhamit II

Özlem Gülenç İĞDİ*

Özet

Osmanlı Devletinin 19. Yüzyıl boyunca karşılaştığı önemli iç sorunların başında Müslüman olamayanların ayaklanarak bağımsızlıklarını elde etme girişimleri gelmektedir. Yunan ayaklanması, Sırp, Bosna Hersek kalkışması ve Bulgar isyanını Ermeni ayaklanmaları izlemiştir. 19. Yüzyılın sonlarında başlayan bu son ayaklanmanın sebep ve sonuçları iyi bilinmekle beraber ilk ayaklanma girişimlerine karşı Osmanlı yönetiminin takındığı tavır ve aldığı önlemlerle ilgili bilgiler eksiktir. Özellikle ayaklanmaların üst düzey devlet görevlilerince nasıl görüldüğü ve yorumladığına ilişkin belgeler olmakla birlikte bunlar yeterince gün ışığına çıkarılıp değerlendirilmiştir denilemez.

Abidin Paşa'nın Ermeni Layihası bu belgeler grubu içinde ele alınmıştır. Onun Ermeni ayaklanmalarının nedenleri ve nasıl önlenebileceğine ilişkin görüşlerini kapsayan raporunu günümüz Türkçesiyle aktararak geniş kitlelerin yararlanabileceği, ulaşılabilir bir kaynak haline getirme bu çalışmanın amacıdır. Bunun yanı sıra Ermenilerin Orta Anadolu'nun bazı bölgelerinde bile ayaklanma ve örgütlenme girişimlerinde bulduklarına dair özlü bilgiler de aktararak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Abidin Paşa, II. Abdülhamit, Ermeni ayaklanması, Osmanlı Devleti, Ankara vilayeti.

Abstract

One of the leading inner problems which the Ottoman Empire encountered throughout the 19th century was the attempts of non-moslem's rebellion in order to gain independence. Armenian rebellion followed Greek rebellion, Serbian, Bosnia-Herzegovina rebellion and Bulgarian revolt. In spite of not knowing the reasons and the results of these rebellions which began at the end of the 19th century, the information about the precautions taken against and attitude towards those rebellion by the Ottoman administration was insufficient. Above all, documents about how the senior officials interpreted and saw rebellions were available, it unutterable that those documents were brought to light and evaluated.

Abidin Pasha's Armenian Brief was discussed with those group of documents. It is the aim of the present study to make a reference which is reachable, used by the large masses by quoting his report which includes his views on the issue of reasons

* Dr., Tarih Öğretmeni, ogulencigdi@yahoo.com.

of Armenian rebellion and how to prevent them, with today's Turkish language. In addition to this, the deep information about the Armenian's rebellion even at the some parts of central Anatolia and their attempts of organization will be evaluated by quoting.

Key Words: Abidin Pasha, II. Abdülhamit, Armenian Rebellion, Ottoman Empire, Ankara Province

Giriş

Devlet adamlarının karşılaşılan sorunlarla ilgili olarak padişahlara görüş, öneri ve düşüncelerini bildirmeleri anlayışı eski olmakla birlikte 19. Yüzyılda giderek önem kazandığı ve sıklıkla başvurulmuş bir yöntem haline geldiği bilinmektedir. Özellikle II. Abdülhamit'in tahta geçmesiyle beraber artan sorunlar, alınan yeni önlemler ve yapılması düşünülen ıslahatlarla ilgili olarak onun isteği veya kişilerin kendi inisiyatifleriyle sunulan rapor ve layihaların önemli bir kısmı çeşitli vesilelerle veya doğrudan ele alınarak değerlendirilmeye devam edilmektedir. Özellikle Başbakanlık Devlet Arşivinde tasnif çalışmaları ilerledikçe gün ışığına çıkan layiha sayısı da giderek artmaktadır. Bu çalışmada üzerinde durulacak layiha henüz yapılmış tasniflerde görünmemektedir. Abidin Paşa'nın valilikleri esnasında yaptığı yazışmaları ve tuttuğu notları kaydettiği ve Atıf Efendi Kütüphanesinde bulunan "Defter-i Abidin Paşa" olarak adlandırılan defterde bir sureti bulunan ve kendisinin "Ermeni Layihası" olarak adlandırdığı layiha değerlendirilecektir¹.

Osmanlı Devletinde Ermeni sorununun ortaya çıkması ve giderek önem kazanması konusunda yeterince çalışmalar yapılmış olmakla birlikte henüz ulaşılmamış ve değerlendirilmemiş bilgi ve belgeler de bulunmaktadır. Özellikle sorunun ortaya çıktığı sırada nasıl görülüp algılandığına dair bilgiler yetersizdir denilebilir. Bu açıdan bakıldığında Abidin Paşa'nın konu hakkındaki görüş ve düşünceleri oldukça önem taşımaktadır. Zira sorunun ciddi olarak ortaya çıktığı ve olayların başladığı sırada kendisi vali ve serkomiser olarak önemli görevler üstlenmiş, bölgesinde Ermeni ayaklanmalarını bastırarak suçluların cezalandırılmalarında etkin olmuş kişilerden birisidir².

¹ Defterin bir kopyası CD olarak Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunmaktadır. Layiha bu CD'den alınmıştır.

² Abidin Paşa'nın özgeçmişi ve Ankara valiliği sırasındaki hizmetleri "Abidin Paşa'nın Ankara Valiliği" adlı çalışmamızda ele alındığından burada yinelemekten kaçınılmıştır. Bu makale DTCF Dergisi Nisan 2013 sayısında yayımlanacaktır.

Tanzimat ve Islahat fermanlarında yer alan ilkeler çerçevesinde Osmanlı toplumunu bir arada tutma ve devletin parçalanmasını önlemeye yönelik çabalar ne yazık ki yeterli olmamıştır. Müslüman olmayan Osmanlı uyruğu halklara devlet yönetiminde, yargıda, vergilendirmede, eğitim öğretimde kısacası hayatın her alanında sağlanan yeni olanaklar, onları tatmin etmemiş, daha fazlasını isteme girişimlerinden vazgeçmemişlerdir. Meşrutî bir yönetme geçilirse sorunların biteceği sanılmış ve 1876 yılında bir darbeyle Abdülaziz tahttan indirilerek V. Murat, kısa bir süre sonra da II. Abdülhamit anayasaya dayalı meşrutî bir yönetimi ilan etmesi koşulu ile tahta geçirilmişti.

Meşrutîyetin ilanı, parlamentosunun çalışmaya başlaması 19. Yüzyıl Osmanlı tarihinin çok önemli bir evresidir. Nüfusları oranında Müslüman ve olmayanların temsil edildikleri bu parlamento uzun ömürlü olmamış, 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı bahane edilerek kapatılmış ve “İstibdat Devri” olarak nitelenen yeni bir dönem başlamış, II. Abdülhamit mutlak bir otorite kurarak sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır.

Osmanlı-Rus savaşının yenilgi ile bitmesi üzerine 3 Mart 1878 de Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın 16. Maddesi Osmanlı Ermenileriyle ilgili olup şöyle idi:

Ermenistan'dan Rusya askerinin istilası altında bulunup Osmanlı Devleti'ne verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane ilişkilerinde zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Osmanlı Devleti Ermenilerin barındığı eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlerle karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder³.

Avrupa Büyük devletlerinin müdahalesiyle Antlaşma yürürlüğe girmemiş, yerine Berlin Antlaşması yapılmıştı. Bu Antlaşmanın 61. maddesi Ermenilerin buldukları yerlerde ıslahat yapılmasını öngörüyordu. Söz konusu maddede Osmanlı Hükümeti, halkı Ermeni olan vilayetlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder ve bu konuda

³ Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, s. 395. “Ermenistan’da Rusya askerinin taht-ı istilâsında bulunub Devlet-i Aliye’ye iadesi lazım gelen mahallerin tahliyesi oralarca devleteynin münâsebât-ı hâsenesine muazır karışıklıklara mahal verilebileceğinden Devlet-i Aliye Ermenilerin mütেকkin olduğu eyaletlerde menafi-i mahalliyenin icab ettiği ıslâhat ve tensikati bilâ ifate-i vakt icra itmekliği ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini istihsal etmekliği taahhüt eder”.

alınacak tedbirleri devletlere bildireceğinden, bu devletler söz konusu tedbirlerin uygulanmasını gözeteceklerdir deniliyordu⁴.

Uluslararası bir anlaşma olan Berlin Antlaşmasına Ermenilerle ilgili bu maddenin konulması ile Ermeni sorunu Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları kapsamında çözebileceği iç sorunu olmaktan çıkmış özellikle Rusya ve İngiltere'nin sıklıkla müdahale edecekleri bir meseleye dönüşmüştür. Bununla birlikte II. Abdülhamit Ermeni ayaklanmalarının önünü almak için yeni tedbirler almıştır.

Ermenilerin yoğun oldukları vilayetlerde taşra teşkilatında Müslüman olmayanlara yönelik yapılan düzenlemelerden ayrı olarak nelerin yapılabileceğini saptamak için çalışmalar başlatılmış, komisyonlar kurularak Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerine gönderilmiştir. Bu komisyonlardan Diyarbakır, Sivas ve dolaylarındaki Ermenilerin durumunu tespit edip neler yapılabileceğini hükümete önermek için kurulmuş olanın başkanlığı "Ser-komiser" adı ile Abidin Paşa'ya verilmiştir. Sivas valiliği ile birlikte üstlendiği bu görevi başarı ile tamamlamış, gerekli önlemleri almış ve aldirtmiştir. Bu vesile ile Kürdistan Serkomiserliği⁵ diye de adlandırılan bölgesindeki şehirlerdeki Ermenilerin durumunu ayrıntılarıyla öğrenmiştir.

Ne var ki Osmanlı Hükümetinin iyi niyetli çabaları Ermenilerin şikâyetlerinin önünü almamıştır. Daha fazla haklar isteme ve elde etmek için yurt dışında olduğu kadar içinde de örgütlenmelerini 1880'li yıllardan itibaren hızla tamamlamaya ve ayaklanma girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır. Erzurum'da 1881 'de "Anavatan Müdafileri" cemiyetini, 1882 yılında Van'da Kara Haç cemiyetini faaliyete geçirmişlerdir. Yurt dışında İsviçre'de 1887'de Hınçak Komitesi kurulmuştur. Bu komitenin teşvik ve desteğiyle 1896'ya kadar Doğu Anadolu'da olduğu gibi diğer bölgelerde de aralıklarla isyanlar çıkmıştır.

Ankara vilayeti sınırları içinde yer alan Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum gibi yerlerde 1893 yılında Ermeni ayaklanma girişimleri olmuştur. Bu sırada Ankara valisi Abidin Paşa'dır. Ayrıca Merzifon, Tenos, Aziziye, Tokat, Gemerek ve diğer bazı bölgelerde de Ermeniler silahlı isyana

⁴ Nihat Erim, *age.* s. 423 "Bab-ı Ali ehali Ermeni bulunan eyalatta ihtiyacat-ı mahalliyenin icab ettiği islahatı bila tehir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin itmeği teahüd eder ve arasına bu babda ittihaz olunacak tedâbiri devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarünileyhim tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir".

⁵ BOA, Y..PRK.ŞD,16/M/1298, Dosya No:4, Gömlek No: 46. Kürdistan Ser-komiseri Abidin Paşa tarafından, Halep ve Sivas'a sürülen Kürt reisleri ile ilgili Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi mazbatası.

kalkışmışlardır. Özellikle Merzifon'daki ayaklanma en önemlilerindedir. Abidin Paşa'nın çabasıyla bu ayaklanma girişimleri bastırılmış, yakalanan komiteciler Ankara İstinaf Mahkemesinde yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

Abidin Paşa'nın Ankara vilayetindeki icraatına dair Hükümete sunduğu ayrıntılı raporda bu ayaklanmalarla ilgili olarak verdiği bilgiler ilk elden bilgi niteliği taşımakta olup oldukça önem arz etmektedir.

Ona göre, Merzifon'da Ermeni Komitesi'nin çıkardığı ayaklanmanın etkisi Yozgat ve Kayseri sancaklarına sirayet etmiş, Sivas vilayetinin birçok yerleriyle Yozgat ve Kayseriye bağlı yerlerde cereyan eden olaylar, işlenen cinayetler alınan önlemlerle son bulmuştur. Ayaklanma girişimlerinde bulunanların tümü, silah, cephane, beyanname ve benzeri suç oluşturan evrakla yakalanarak yargılanmışlardır. Bunlardan beşi vilayet merkezinde idam, 42 si mahkûm oldukları kürek ve kalebentlik cezaları verilerek belirlenen yerlere gönderilmişlerdir. Kalanları Padişah tarafından af edilerek memleketlerine gönderilmişlerdir.

O sırada martin tüfekli beş Ermeni, Boğazlıyan cihetine saldırmış, biri ölü, dördü ise sağ ele geçirilmiştir. Geçenlerde bir Ermeni'yi öldüren diğer şaki Ermeni zaptiyece yakalandıktan sonar silahlı beş Ermeni eşkiyası Gürcü kıyafetine girerek bu katili zaptiyenin elinden almış iseler de takip edilmişler ve adı geçen 15 şaki tutuklanmıştır. Cürümlerini itiraf etmişlerdir.

Bir kaç gün önce de Kayseri'de olay çıkmış, bir Müslüman'ı yaralayıp öldüren altı Ermeni tutuklanarak mahkemeye sevk edilmişlerdir. Böylece Padişahın sayesinde memlekette asayiş sağlanmış bulunmaktadır. Müslüman ve Hıristiyan halk arasında güven tesis edilerek sorun sonlandırılmıştır⁶.

⁶ Defter-i Abidin Paşa, s. 119. Raport Suretidir fi 29 Teşrin- i Sani (1) 309. "Sivas vilayeti dahilinde vaki Merzifon kasabasında teşekkül eden Ermeni komitesinin asâr- i müfsideti Yozgad ve Kayseriye sancaklarına dahi sirayet eylesini müteâkib Sivas vilayetinin bir çok mahalleri ile mezkûr Yozgad ve Kayseriye mülhakatlarına taallik edilen hezeyân nâmeler fâilleriyle sâir harekât- i fesâdiye ve vukuâtı cinâiye mütecâsirlerini geceli ve gündüzlü sarf olunan mesâi ve ikdâmat ve itihâz edilen tedâbir üzerine cümlesi evrak ve esliha ve edevât- i şekâvet-kârâneleriyle derdest ve sergerde- i fesâdiyeleriyle ve erbâbı ve mukarrerâtı zahire ihraç olunarak eshâb- i müfsidenin kanunen cezaları bi't-tertib bunlardan malûm olduğu üzere beşi merkezi vilayette idâm ve kırk ikisi mâhkum oldukları kürek ve kalebentlik cezaları ile tayin buyurulan mevâkie sevk ve izâm edilerek mütebâkisi mazhar-i aff-ı âli-cenâb-i cihân-bânî olmaları hasebiyle memleketlerine iâde olunmuş ve o sırada martin tüfenkleriyle musellâh olarak Sivas vilayetinde Boğazlıyan cihetine tecavüz eden beş nefer şaki Ermeniden biri meyyiten ve dördü heyyen der-dest olundukları gibi geçende dahi bir Ermeni katleden diğer şaki bir Ermeni zaptiye tarafından der-dest olduktan sonra musellâh olan beş nefer Ermeni eşkiyaları Gürcü kıyafetine girerek katil-i merkûmu zaptiyenin elinden

Onun aldığı önlemler sırasında Padişahın emriyle Ermenilere haksızlık ve zulüm edildiği şayiaları çıkarılarak yabancı devlet elçiliklerine de iletilmişti. Bunun üzerine Mabeyn Baş Kitabetinden Ankara valiliğine çekilen şifreli bir telgrafla Ermenilerin mahkûm edilmeleri için Padişahın bir müdahalesinin olduğu yolunda bir fikir oluşmasına meydan verilmemesi istenmişti⁷.

Abidin Paşa'nın Ermeni Layihası

Ermenilerin ayaklanma girişimleri ve aldığı önlemleri Padişah'a arz ettikten sonra Abidin Paşa, bunların neden ayaklandıklarının nedenlerini ve alınması gereken önlemleri kapsayan 6 Ocak 1893 (31 Kanun-i Sani (1)308) tarihli layihayı sunmuştur. "*Ermeniler Hakkında Yazılan Layiha Suretidir*" adını verdiği bu sunumunda bölgesinde görülen son Ermeni hareketleriyle ilgili bilgi verdikten sonra, Ermeni olaylarının nedenleri üzerinde durmakta ve çözüm önerilerinde bulunmaktadır.

Sivas vilayetinin bazı yöreleriyle Ankara vilayetine bağlı Kayseri, Yozgat, Çorum kasabalarında 6 Ocak 1893 gecesi bazı fesat Ermenilerin yayınladıkları bildiriden (Hezeyan-name) dolayı alınan önlemlerle bildiri yayınlayanların asıl amaçlarını gösteren "talimat ve mühürlerin resimleri" ele geçirildiğini ve telgrafla daha önce arz edildiği için tekrara gerek görmediğini ifade ettikten sonra Ermenilerin amaçlarını ve bunlara karşı aklına gelen alınmasını öngördüğü önlemleri sunmayı bağlılığının bir gereği olduğunu belirtmektedir. Avrupa ve diğer memleketlerin en önemli olaylarını değerlendirdiğini birçok olay içinde fesada kalkışanları teşvik edenlerle bunlara karşı alınan tedbirleri ibretle gözden geçirdiğini kaydetmektedir.

Ermeni kalkışmasına en etkili olanlarının yetmiş beş seneden beri Yunan, Ulah ve Sırp komitelerinin fesat ve isyanlarıdır. Bunların Osmanlı Hükümetine karşı kullandıkları ve başvurdukları yöntemler ile yabancı devletlerin müdahaleleri birçok eserde belirtilmiştir. Alman Jervinos'un On dokuzuncu Asrın Tarihi adlı eserinin on birinci cildinden on altıncı cildine

cebren almış iken vâki olan takibat- i şedide üzerine mezkûr 15 nefer dahi tamamen der-dest olunub itirâf-i cürüm etdikleri ve çend gün evvel Kayseriye'de meyânelerinde vukû bulan münâzaadan dolayı bir İslâmî cerh ve katle mütecâsir olan altı nefer Ermeninin cümlesi de der-dest ve mahkemeye tevdi olunarak itirâf-ı cürüm eylediklerinden sâye-i âsayiş-vâye-i cenâb-i cihândaride vilayetin her tarafında asayiş ve emniyet ber-kemâl bulunmuş ve bu vukuât- i mütevâliyeden dolayı İslâm ve Hıristiyan ahali beyninde bir güne husumet ve kıl ü kâl hudûsuna meydan verilmemiştir."

⁷ Mabeyn-i Hümayun Baş Kitâbet-i Celilesinden şeref-vârid olan 13 Haziran (1) 309 (25 Haziran 1893) tarihli şifre telgraf-namenin fıkra-i âhiresi, *Defter-i Abidin Paşa*, s. 21

kadar olanı ile şimdiki Yunan başvekili Trikop'un babası tarafından yazılan *Yunan İsyanı* adlı kapsamlı tarihinde bu ayaklanmaların hangi hile ve desiselerle çıkarıldığını akıllara durgunluk verecek şekilde ortaya koymaktadır. Bunlardan başka Yunanlıların iki defa Osmanlı mülküne saldırma cüretinde bulunmalarını gördüğüm gibi Rumeli, Anadolu ve Kürdistan'ın bir hayli yerlerini mühim memuriyetlerle gezmiş olduğumdan, Ermenilerin ayaklanmalarına karşı alınması gereken önlemleri yorumsuz olarak sunmayı gerekli gördüm.

Ermeni kalkışmasını fesadını bir defada bütünüyle ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bu fesadı teşvik eden yedi sebep vardır. Birincisi, dinden kaynaklanmaktadır. İkincisi yabancıların teşvik ve müdahaleleridir. Üçüncüsü, İstanbul ve diğer yerlerdeki zengin Ermenilerin istiklal fikri uğruna sarf etmekte oldukları para ve nüfuzdur. Dördüncüsü, fakir Ermenilerin zenginlerinin verdikleri para ile topladıkları diğer paralarla ianelerden yararlanma arzu ve hırslarıdır. Beşincisi, Avrupa dillerinde ve kendi lisanlarında yazılan fesadı tahrik eden tarih, şiir, roman ve gazete gibi eserlerin genç Ermeniler tarafından okunup etkilenmelerine neden olması ve milletlerini galeyana getirmek için yaptıkları zararlı yayınlarla adlarını tarihe yazdırma arzusudur. Altıncısı, köylü ve cahil Ermeniler İslam aleyhtarlığı yapıp milletlerini uyandırılırsa uhrevi olarak sevap ve mükâfata kavuşacaklarına dair kendi papazları tarafından gizlice inandırma ve ikna edilmeleridir. Yedincisi, Osmanlı ülkesinde bulunan Ermeni, Protestan, ileri gelen, öğretmen, müdür ve misyonerlerinin kışkırtma ve tahrikleridir.

Bu nedenler oldukça Ermeni sorununun devam edeceği açıktır. Bunların emellerinin önüne geçmek için alınması gereken önlemlerin zamanı gelmiş, geçmektedir. Ermenilerin başvuracakları silah ve kuvvetlerinden hiçbir zaman korku ve endişeye kapılmadım. En çok Ermeni bulunan İstanbul ile Van, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Mâmûretü'l-aziz (Elazığ), Sivas, Trabzon, Adana, Ankara vilayetlerinde mevcut nüfusuna bakılırsa yüzde sekseninden fazlasının İslam ve yalnız yüzde yirmi nispetinde Ermeni olup bunlar da dağınık yerlerde yaşamaktadırlar ve Müslümanların cesaret ve silahşorluğuna karşısında hiç durumundadırlar. Bundan dolayı da Ermenilerin galip gelmeleri maddeten katiyen mümkün değildir.

Endişe ve korkum, sözü edilen yedi husustan dolayı cahillik ve inala Ermeniler bir tarafta silaha sarılırlarsa oradaki Müslümanlardan bazıları dinleri dini duygularla bazıları ise yağmalamak için üzerlerine saldırıp, öldürmeleri ve mal mülklerini yağmalamaları, mesela 100 kadar ermeni ve kadının öldürülmesi matbuat ve sair vasıtalarla Avrupa ve Amerika'da ilan edilip kamuoyu galeyana getireceğinden Ermenileri korumak bahanesiyle

ecnebilerin fiilen müdahalelerini sağlamak amacıyla olan Ermenilerle yabancıların bu maksatlarına mümkün olduğu kadar set çekmek gerekir. Daha vahim neticeler doğurmaması için Ermenilerin yurt dışında yayınladıkları zararlı evrakın Osmanlı ülkesine girmesini önlemek gerekir. Ayrıca hükümet görevlilerinin Ermenilerin tutum ve davranışlarına dikkat etmeleri, gizlice onları izlemeleri yararlı olacaktır. Ancak bu önlemlerin yararı işin ehemmiyet ve vahametine nazaran yüzde yirmi beş otuz ve belki daha fazla yararlı olacaktır.

Yeni önlemlere gelince, öncelikle İstanbul'da daima yeterli sayıda asker bulundurmak gerektiği gibi Ermeni bulunan ve yukarıda sayılan dokuz vilayetimizde Ermenilerin çokluğuna göre, daimi surette ikişer, üçer, dörder bölük ve dört beş mühim mahallerde birer tabur asker bulundurmak gerekir. Böylece sözü edilen vilayetlerde en çok yirmi tabur asker sürekli bulunacak olur ise Ermeniler her gün bu gücü görürlerse isyan ve fesada cesaret edemezler. Ecnebilerin ve genç Ermenilerin teşvikleri etkisiz kalır. Ermenilerle Müslümanların arasında çatışma çıkması önlenir.

İkincisi, adi geçen dokuz vilayette önemli sayılacak sekiz on sancak ve yirmi kaza ve nahiyelerde bulunacak mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerin seçimi Padişah nezdinde oluşturulan "Heyet-i Teftiş-i Askeriye" tarafından yapılmalıdır. Üçüncüsü, halen bu dokuz vilayette bulunan kötü amaçlıların en önde gelenleri ile bu yola sapacakların belirlenerek uygun şekilde suçlanmaları, adliye memurlarına verilecek özel talimatla Ceza Kanunu uygulanarak cezalandırıp uzak yerlere sürgün edilmeleri gerekir. Dördüncüsü, adı geçen dokuz vilayet içinde dikkate alınacak sancak ve kazalarda posta vesaire yollarla her ne kadar mektup ve yazı gelir ise hükümetçe belirlenecek emin memurlar tarafından özenle açılıp olup biten hakkında bilgi edinilmesi gerekir. Beşincisi, bu vilayetlerde Ermeni olaylarından dolayı dikkate alınacak sancak ve kazalarda Osmanlı okullarına pek çok önem verip, arzu eden genç Ermeniler bu mekteplere kabul edilmelidir. Bunlara Osmanlılık fikri verilmekle birlikte Ermeni okulları da daima teftiş edilip zararlı kitap ve neşriyatın engellenmesi için oldukça mukteditr maarif müdürleri görevlendirilmelidir.

Yukarıda sunulan önlemler ciddi surette uygulamaya konulursa hiçbir müdahaleye meydan bırakılmayacağı gibi, Ermeni fesadının da kökü bütünüyle kurutulacaktır. Padişahın onayı ve desteği ile bu vahim olayların önüne geçilecektir. 12 Şubat 1893 (Fi 25 Receb 330 ve fi 31 Kanun-i sani 308).

Sonuç

Abidin Paşa, döneminde görev yaptığı bölgede ortaya çıkan Ermeni olaylarını başarıyla bastırması, bu olayların bir daha tekrarlanmaması için sebepleri üzerinde durduktan son ayaklanmalarının önüne nasıl geçilebileceği üzerinde durmuştur.

Çözüm önerilerinde uygulanmak istenenlerin dışına pek çıkmadığı, askeri tedbirleri ön planda tuttuğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bölgeye yetenekli ve becerikli devlet memurlarının gönderilmesini önermesi, yöneticilerin mevcut yasal düzenlemeler dışında askeri bir komisyon tarafından belirlenerek gönderilmesini ön görmektedir. Daha fazla Osmanlı Okulu açtırıp Ermeni çocuklarını bu okullara yönlendirme ve özendirme önerisi de önem taşımaktadır. Ermenileri ayaklandırmaya teşvik edenlerin belirlenerek sürgün edilmeleri, sansür uygulanması isteği bu yıllardan başlanarak uygulanacak yöntemler olmuştur.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA, *Y.PRK.ŞD, Dosya No: 4, Gömlek No: 46*

Defter-i Abidin Paşa, (Yazma), CD 911, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, (Defterin orijinali Atıf Efendi Kütüphanesi, M. Z. Pakalın Bölümü, Kütük 19-T816.21.CD911 de bulunmaktadır)

Erim Nihat, *Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953

EKLER

Rapor sureti fotokopisi

۱۰۹
ارشد صفت با اینک درجه صورت بد - ۱۱

سواسی و دینتد بعضه محمدت و انقد و دینتد تابع قیدیه بوزغاد جوروم قیدیه کجه
کافیه اولک یدرجه کجه ارضی ارباب فادینه ندر اینه کله لکریا نام لردنه طولی
اقتار و اطر اینه ندر اینه کله لکریا نام لردنه طولی
ماوی تعیمات و مریدینه ندر بولده میلان بیقار لیدن اول و آخر بتلافی و مریدینه
بورالیه ندره مریدینه کوروم ارضی مفاصله استیلد امر مفاصله قانو مبعده استغالی
مقتضی قویین وارد فلک کذا م اوله و مع لعاقل برو جانی و طبعی مقتضای عبودیت
و معاقبه حکانه مدسه علمیه بو عجمه کون حساب طلاله لری طوک مدسه اورویا و سار
ممالک ان مام و قوعای تاریخده مه لطیفه قوعانه قوعا رده اهی فاری
تویعیده اسباب و کله و لریه حکومتده قانو استمال اید کله دیسی و جانی نظر عیدنه
کوز در کوروم استقلال و فاده دار اوله و قایم ارضی امیرک مفاصله ان نیام
تلیجه اوله بید جک و قوعانه تمهینه دیزو یونانه و اولاد و جیب قومیه لریه مفاصله
و عصیانیه کجه بوزغاد قوعانه قانو قولد لری صیل و دیسی و اجسیدک ممالک
و ممالک یدر قوه تابعت مذکور در علی الفوج المانی (زر و جوی) اوله قوجی
عسک تاریخی) نام اینه اوله قوجی بولده اوله قوجی ممالک قدر و کدی یونانه شیسی
و کله (تاریخ) ک بیری طرفده (عصیان یونانه) نیلم تابعه ایینه ممالک
تاریخده مور دیسی و فاریه باعث میدره عقول کورین و ارسته استاد بوجی

۱۱۰
مصطفیٰ بن عبد الله بن محمد بن علی بن ابی طالب علیه السلام
بجای او ایستاد و در این میان باقی کور یکم صلواتی بر او فرستادند و در میان
بیر لری مرام و بویتر در کفره کوهی نوحه ایستادند و مقاصد واقع در این قاصد استماعی مناسبه و کوه
اولاً تدابیری نظریه و تفصیله و مصطلحات عاری کوه ربه عرفه جزایم سید که
ایضا ارباب مصلحتکارانند در قضا و کوه و ازادی مکتب دکن در زیر او نازده قاضی
کهنه اشک و اشک ایدیه به بی سبب عظیم وارد در تجسیه فصوصه دینیه تجسیه امیریک
تویجه و مدافله ای تجسیه در عیبه ایدیه سائر بر رده بولنه زینیه بیرون استقلال قاضی
اغورنده صفای کج کوه قاضی نقور و نقور در تجسیه باره سز و کور اولاد امیر
زینیه امیریک اعانه نقیه سنده و جمع ایدیه به بقاضی سائر نقور واعانه ربه استفاده
ایمه حسی و طعمه ای تجسیه او رویا السنده و کندی سزنت بارینه فادامید تا بیخ
سز رومانه و غنای کج انارک و صله به زهدی اشک ایدیه کج امیریک متدبر قاضی
و سمدی تاریخداره بقاضی به ایجه سزایم کده کوه قاضی او را و سز و ایم کفره کوه قاضی
ضیالیه فادری تجسیه صف ختم اولاد کویلو و بوی عادی امیر اهل اسلام علی بن
بولوب متدبری او باند بر قدردانه دویله اخوی کوه ربه نای کوه قاضی توب و مضافه
دائر کندی یا ایلری طافنده صفیا هجسته واقع اولاد بند نوحه ای تجسیه مصلحت کار
شاهانه ربه بولنه ای و سیمایرتسانه متدبره فواجه و مدیر و سوزری طافنده
انقا و نوحه اولاد افکار مصلحه ایستادیدر ایسته بواسباب طور دفعه ای ایسه و فی

۱۱۱

موجود و بعضی بر برای کوهها بنا و بعلیه بوزک سر و مفتحة قاریو حکومندیه نه احتمال اتسی
 لازم کلاسه تدابیری جدی صورتی آنجا زانجه و قیق جوقندرو معلول ایلمده چاکری ایترک
 احتمال ایدیه بقدری سلاح و قوتندیه هیچ بر و قه خوف و اندیشه ایجوبه زیرا انک زیاده ارضی
 بعضی در عیالیم و انه بنسی دیار بکر ارضوم مهوره العیز سیاسی طبر و نه طنه انقده
 و دیترنجه نفوس موجوده نه قلمه بوزده کسانده زیاده ای اسلام و یالند بوزده کسانده
 ارضی کوهها بوزده کسانده مهوره مهوره بولند قده بنده اهل اسلامه جارسه و سلو و نه کوره
 ایترک ایترک ایترک بنا بر بیه حد با ایترک غلبه های قطعیاً و ماده محاکم و غیر مکرر
 ارضی ایترک خوف و اندیشه بولنقطه ده در کک ایترک افقاری اسباب سبب معروفه روید
 علونوبده کمال جلالت و عناد ایدیه بر طرفه جهوده سلام صایر بجه اولر او طرفه
 بولنده اهل اسلامه بعضی غیره و عیبت دیندارنده و بعضی بعضی ایتمک املی و طغیانه ناکم
 ایدیه ایتمک قوتی ایترک وجود و مالیدی نار مار ایدیه بقدری و اهلک متلا بوز ارضی
 نفوس قوتی کوهها اولر ایترک ایدیه بعضی بوقولها نه جانب ای اعضاء ایترک او دینک ارضی
 اولقده حیانه و ناصه نفوس قوتی بعضی مطوعانه و سائر و اسطیله اور و یا و اوقیام
 اعمده و ناصه و افکار عمومی قوتیسه و تحریک ایدیه بجهنده ایترک ایترک ایترک املی
 و در سبب معازله تعالی ایترک فعلت مافداق و قوتی بولونه ایدیه ایترک و ایترک
 مفاصله مکرر بعضی قدر برسد کمال و ناصه و غیره معروفه میلده ویر ماهره اوزر
 ایترک اوزر مفاصله مکرر بعضی اهلکده مفاصله و غیره مکرر مفاصله اوزر

۱۱۱

امید مقرر طفسه همه صورتها آید و با به واقع در همه معلوم است خاصاً
 مذکور طغوز و بلا باشد احوال استند در این نظر اعتباره آنچه انویس و قصار در عثمانی
 عهدینه بدین وجه و بر وجه از و این که این در حق معانی معانی به قولها در هند
 قدر عتیقه تالیف بقصد بار ارضی مقابله را تا تقیسه و مفرد کتاب در سری معانی
 غایت مقصد معارف مدبرین است که کسب نماید
 بالارده و صبر صفت نایب سایر توضیحاتی که جناب جلا بنانیده جری صورتی موضح احوال
 وضع هر چه در هر چه بر ملاحظه میانه بر اقدار است این در حق معانی در هر چه
 همدان حیات نور و در وجه همدان و استقامت این و همدان فیلیق ضیای زانو اولی در هر چه
 و ملاحظه ایجاب اجزای و در هر چه است یاد آگاه و همدان انشاء افند هر چه
 فرمانه و رای مقرر ای ملاحظه در این و است در اولی و قابله احواله فرمانه
 همدان عنوان و در هر چه و در هر چه اعظم سرشته معظم توکل او قدر تو یاد آگاه عالمی
 افند هر چه در احوال معانی

رای بر ط صورت در احوال معانی

در نتیجه وقوع در احوال و وقوع توکل در ترقیه ایسه و انضباطت مرکز هر چه
 و احوال عمومی محلی که در این و در احوال و احوال را و در احوال معانی
 و احوال معانی در احوال معانی جناب صبرین است احوال معانی معانی معانی